

શ્રી

નંતિમણિમાલિકા.

રચનાર

મણિશંકર પ્રભુરામ પંડિત.

છાપી પ્રસિદ્ધ કરનાર

રસિકલાલ છોટાલાલ મહેતા.

આવૃત્તિ પહેલી

અમદાવાદ.

મદન ગોપાળની હવેલીમા " સર્વોદય " છાપખાનામાં
રસિકલાલ છોટાલાલ મહેતાએ

છાપી

મનત ૧૯૫૨

સને ૧૮૯૬

કીમત રૂ ૦-૪-૦

(આ પુસ્તક સખધી સર્વ હક્ક પ્રસિદ્ધકર્તાએ
પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.)

પ્રસ્તાવના.

આ લઘુ ગ્રંથના કર્તા મરહુમ રા રા મણિશંકર પ્રભુરામ પંડિત જેણે પોતાની હયાતીમા “વિચાર કરતા શિખવા ત્રિષે સભાષણ” કલિયુગ ન્યાયદર્શક નાટક” “મન સુધારક સુચના,” “વદકણી શ થઇ” “વિધાર્થિની વાસ્તે સાર સંગ્રહ” વિગેરે વિગેરે સુબોધારક પુસ્તકો રચી પ્રસિદ્ધ કરેલાં છે અને બાકી પાછળ આપેલા લીસ્ટ માણે લખેલા પુસ્તકો પોતાની પાછળ મુકી ગયેલ છે, તેમા આ લઘુ કાવ્ય નીતિ સબધી ઉપદેશથી ભરપુર હોવાથી, તેમજ શિશુઓને આખામણુ રૂપ નિવડશે એવી અભિલાષાથી અને જન સમૂહની નીતિ મજબૂત કરવાના અનેક સાધનોમા આ પણુ એક સાધન થાય એવી છાયાશાથી આ લઘુ ગ્રંથ પ્રથમ વાચકદંતી આગળ મુકે છુ જે ગુર્જરી પ્રજા માન સહિત અગિકાર કરશે

જેમ અખાભગતના છપ્પા, નરસિંહ મહેતાના પ્રભાતિયા, ધીરાના પદ વિગેરે કાવ્યો નીતિ, -જ્ઞાન અને વેરાગ્ય સૂચક છે તેમ આ નીતિ મણિમાલિકા કે જે કુડળીઆમા બનાવેલ છે તે નીતિસૂચક અને બોધ દાયક છે એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ લાગે પરંતુ એક કાવ્ય તરીકે નીતિનો બોધ, વાચનારના મનપર, ગંધના કરના કેટલો દઢ કરે છે તે સુઘ જનોના જાણુવા બહાર નથી આ પુસ્તકમા કર્તાની હયાતી ન હોવાથી, પિંગળ દોષ, શબ્દ દોષ અગર કાષ્ઠપણુ ખામી હોય તે દર-ગુજર કરતા, કર્તાના શ્રમની અને ઉદ્દેગની સુઘ વાચનાર કદર કરશે

અમદાવાદ.	} રસિકલાલ વિ. છાટાલાલ મહેતા
ખાડીઆ સુતારવાડાની પોળ	
રા. બા. ગીરધરલાલ ઉલટગમને લા	
તા ૩૦ જાન્યુઆરી સને ૧૮૯૬	

પ્રસિદ્ધ કર્તા

અનુક્રમ મણિકા

	પૃષ્ઠ
૧ સગ્ગતીની મુતી	૫૪
૨ માયાપે યાગદે નીતિનો એક કવો ..	૫૫
૩ છ મનો વિકારની માઠી અમર	૫૬
ક્રોધ	૬
લોભ	૬
મોહ	૬
મદ	૭
મત્સર	૭
૪ જીવનું માર્થક	૭
૫ મોટાની દેખાદેખી ન વર્તવું	૮
૬ માધુ અસાધુમા ભેદ	૮
૭ સગત ને ની સ્થિતિ	૮
૮ સદ્ગુરુ કવો	૯
૯ બ્રહ્મ ભજન	૯
૧૦ મદિર પાનથી થતી હાનિ	૯
૧૧ ધન અને તેનો ડોડો ઉપયોગ	૧૧
૧૨ શરૂઆતના લક્ષણ	૧૨
૧૩ કોઈનો તિગ્ડકાર ન કરવો	૧૩
૧૪ શુદ્ધિ	૧૪
૧૫ પાત્ર વાના નાશવત	૧૫
૧૬ મિત્રાર વિનાની વિદ્યા નકામી	૧૫
૧૭ આશા	૧૫
૧૮ અસત્ય ન બોલવું	૧૬
૧૯ પરમાર્થ	૧૬
૨૦ રૂપનું ગુમાન ન કરવું	૧૭
૨૧ આભૂષણ ને સેવક ઠેકાણે રાખવા	૧૮
૨૨ કુભર્ચી	૧૮
૨૩ નવ વાનાને છોડવા નહીં	૧૯
૨૪ ક્યાં	૨૦

૨૫	માતૃપિતાની સેવા.	૨૦
૨૬	પ્રધાન	૨૦
૨૭	નીચને હાથેલા ખુશ રાખવા	૨૧
૨૮	નીચથી ડરીને ચાલવું	૨૧
૨૯	જેવો સ્વભાવ એવું કર્મ	૨૧
૩૦	દુર્જનો છેડવો નહીં	૨૨
૩૧	દુર્જનથી સાવન રહેવું	૨૨
૩૨	માત વાનામા બગાડો	૨૨
૩૩	દુર્જનની મિત્રાઈ	૨૨
૩૪	અનિશ્ચ	૨૩
૩૫	સેવા કંઈ છે	૨૩
૩૬	મનની સ્થિરતા	૨૩
૩૭	દુષ્ટ દરબાર શા કામનું	૨૩
૩૮	ખર ખોટું ડહાપણ	૨૪
૩૯	મૂર્ખનાં લક્ષણ.	૨૪
૪૦	વિશ્વાસ ધાતકી કૂડો...	૨૪
૪૧	હાનો શત્રુ સારો પણ મૂરખ મિત્ર નહારો	૨૪
૪૨	સારા ગુણ પાછળ આળ છે.	૨૪
૪૩	વિચારીને કામ કરવું	૨૬
૪૪	સતે પ	૨૬
૪૫	રસના દ્રવ્યો જેર કરવી	૨૬
૪૬	ખરી મિત્રાઈ	૨૬
૪૭	સબળ સાથે બાથ ન બીડવી	૨૭
૪૮	સતોપ	૨૭
૪૯	પ્રયત્ન વિના પ્રારબ્ધ પામળું છે	૨૭
૫૦	સ પ.....	૨૭
૫૧	તરણુ પછે એવું કરવું કે જેથી ઘડપણમાં સુખી રહેવાય.	૨૮
૫૨	નીતિ ને નીતિ મુકવી નહીં.	૨૮

શ્રી

નીતિ મણીમાલિકા.

કુંડળિયા.

સર્વસ્વતિની સ્તુતિ.

જય જય માત સર્વસ્વતિ, કરૂં સ્તવન કરૂં જોડ.
ગાવા લક્ષણ નીતિનાં, ઉપન્યો મનમાં કોડ;
ઉપન્યો મનમાં કોડ, બોધ લેવાને દેવા;
તેમાં તહારી સહાય, માગુ સંપૂર્ણ મેવા;
પઢે મણી પ્રભુ રામ, આશલર આવ્યો શરણે;
વાણી વિમલ પ્રસાદ, નમી જાયુ તવ ચરણે. ૧

માખાપે બાળકને નીતિનો બોધ કરવો.

નહાની વયથી છારુતુ, નીતિ ભણિ વાળો લક્ષ;
શાણાં માત પિતા તણે, પરમ રુડા એ પક્ષ;
પરમ રુડા એ પક્ષ, સ્વાથે પરમારથ કરવા;
કરવા જિવ કલ્યાણ, વળી ભવસાગર તરવા;
પઢે મણી પ્રભુ રામ, ઉઠે જો શિશુ ઉછકળ;
માત તાતને મળે, દુઃખ ને ગાળ તણે ફળ. ૨

બાળક સ્થિતિમાં સુગુણ કે, દુર્ગુણની શિખ થાય.
તેમ મહોદી વયમાં મનુજ, રૂક ભૂક જણાય,
રૂક ભૂક જણાય, પ્રક્ષ વાળેલું કોમળ;

વડુ ન પ્રક્ષ વળાય, યોજતાં હમર કળ બળ;

પઢે મણી પ્રભુ રામ, કેળવણી કિશોરપણની;
સુખ કે દુઃખ રૂપ થાય, જીવગી આખિ સંગણની. ૩

છ મનોવિકારની માઠી અસર.

૧. કામ.

રજનીથી રવિ દુર રહે, તેમ કામથી રામ;
રમા વિના સૂએ નહીં, અવર ઉચિત શુભ કામ;
અવર ઉચિત શુભ કામ, હામ ધન ધામ ખુવારી;
શશિ ભોય પરનારી, નર્કની બારી છારી;
પઢે મણી પ્રભુરામ, કામિ દુર સદા ભક્તિથી;
તિમિર પંકમાં બુડયો, જેમ રજનીથી દુર રવિ. ૦

૨. ક્રોધ.

ક્રોધ વિરોધે શુભ મતિ, વળી ધ્યાને ન્યાય;
કેંકાવે મુખ દ્વારથી, વચન દુષ્ટ જ્યમ બાણ;
વચન દુષ્ટ જ્યમ બાણ, પારકું ચિતક વીધે;
નવ રૂએ તે ધાવ, ઉપાયો અનેક કીધે;
પઢે મણી પ્રભુરામ, ક્રોધિજન કેડે કુમતિ;
પસ્તાવે પરજળે, વિરોધે ક્રોધજ સુમતિ. ૫
તન મન ધનતું બળ નહીં, ને કદિ કરશે ક્રોધ;
હાંસિ થાશે જન વિષે, નહિં ચાલે રતિ રોપ;
નહિં ચાલે રતિ રોપ, ઢાંકયું અંતર નિજ ધિક્કરી;
તન મન શક્તિ ક્ષીણ, થયે મુખ નૂર ઉતરશે;
પઢે મણી પ્રભુરામ, પાત્ર ઉકળતું ઉરાડે;
પાણી ભિતરથી બહાર, તેહ પોતાપર પાડે. ૬

૩. લોભ.

લોભિ જન કરવા મથે, અધિક પ્રાપ્તિ હુમેશ.
ઉચિત અનુચિત નવ લહે, સાધન તે લવલેશ;
સાધન તે લવલેશ, વિચારે નહિં મન માંહે;
હરેક વાતે કાર્ય, સિદ્ધિને તાપર થાયે;
પઢે મણી પ્રભુરામ, લોભિ દુર સદાય સતથી;
અસાધ્ય વસ્તુ સાધ્ય, થવાને મથે મમતથી. ૭

૪. મોહ.

મોહ મુગ મુખીકનુ, સાય વડે છે મુગ,

મોહિત મન નવ લેખવે, સત્યાસત્યની ગુચ્છ;
 સત્યાસત્યની ગુચ્છ, વધુ ગુચ્છાતિ જાયે;
 તેમાં તે તત્કાળ, પડી કેવળ સપડાયે;
 પઠે મણી પ્રભુરામ, કરે મોહ નાશનું વધકું;
 દિપમાં પડે પતંગ, મોહ મુળ મુખીધનું. ૮

૫. મદ.

મદનાં દર્દની શૂળમાં, જ્ઞાન ચક્ષુ ઝટ બંધ;
 હું હું કરી અભાગિયો, આથડતો થઇ અધ;
 આથડતો થઇ અધ, અધિક કોને નવ દેખે;
 મત ગજ પેરે માથું, પટકીને રક્તજ લેખે;
 પઠે મણી પ્રભુરામ, મદોન્મત દુખનાં મુખમાં;
 અતે રજે વિનાશ, દર્દથી મદની શૂળનાં. ૯

૬. મત્સર.

મત્સર કેરી લાલમાં, પોતાનું પણ જાય;
 પરચતુરાધ મળે નહિ; અતિ મૂર્ખ કહેવાય;
 અતિ મૂર્ખ કહેવાય, તન મન ક્ષિણતા પામે;
 શાણ્ણ જનની સમજ, તણી નિંદા બહુ લાવે;
 કહે મણિ રહે અચેત, મુઠ ખારની જ્વાળમાં;
 તન મન ઝંપે નહી, કદિ મત્સરની લાલમાં ૧૦
 પ્રાણી પેખી પિડિત મન, મૂઠ અતિ મકલાય;
 શોષાયે સહુતુ રૂધિર, પોતે પ્રકુલિત થાય;
 પોતે પ્રકુલિત થાય, અદેખાનું એ લક્ષણ;
 જોઇ કોઇને મુખી, રચપણ ગુણ નવ રહે ક્ષણ;
 પઠે મણી પ્રભુરામ, અધમ રિત એવી લેખી;
 વૈશાખે ખર રાણ, પિડિત સહુ પ્રાણી પેખી. ૧૧

જીવનું સાર્યક.

સસારી વસ્તુ સકળ, નાશવંત નિરધાર;
 જીવન ક્ષણજ ગુર તે, જાળવવું લાલી લાત;
 જાળવવું લાલી લાત, કરવી ધન્યરની ઝાળખ;
 ત્રિવિધ તાપ ટળિ જાય, ટળે વધુ ચોર્યાસી લખ;

પઢે મણી પ્રભુરામ, વીજ ઝલુકાની જ્યોતી;
તેમાં સાધી લાગ, પ્રોધ લેવું ઝટ મોતી. ૧૨

મહોટાની દેખાદેખી ન વર્તવું.

મોહિત થઇ મહોટા તણી, નકલ ન કરવી ભાઇ;
છાજે જે મહોટા કરે, લાજે લધુ પસ્તાઇ;
લાજે લધુ પસ્તાઇ, ઘણિ નિદાની વરસે;
ઠામ ઠામનાં જ ન, અધમ કહી અળગો કરશે;
પઢે મણી પ્રભુરામ, લિલા શ્રી કૃષ્ણની કહાવે;
અવરતણી અણનીતિ, વિષય આસક્તિ વઢાવે. ૧૩

સાંતું અસાંતુંમાં ભેદ.

સંત પુરૂષ શોભી રહે, અતિ સમર્થ શો ગુણવાન;
અસાંતું જન પાપે ભરી, અવગુણ કેરી ખાણ;
અવગુણ કેરી ખાણ, સુરા સમ મલીન મજ;
સ્પર્શી થકી પણ દેહ, ગતિ થઇ જાય અપૂજ;
પઢે મણી પ્રભુરામ, સાંતું સંધા સમ નિમલ;
કરે સ્વછવ પરછવ, દિવ્ય સુખકરને મગલ. ૧૪
સાંતું પુરૂષ દુરજન તણી, કરણિ ન જોય લગાર;
પણ અતરના સ્નેહથી, આશિષ દીયે અપાર,
આશિષ દીયે અપાર, જેમ શેરડી સુજાતી;
કેલુ માંદો કચરાય, મિષ્ટ રસ દિયે તથાપી,
પઢે મણી પ્રભુરામ, એમ સાહબના બદા,
હીન ચહે નેહનું, દુષ્ટ દુર્મેતિ જે ખધા. ૧૫

સંગત તેવી સ્થિતિ.

સંગત તેવી સ્થિતિ બને, લેશ નહીં સંદેહ;
બુઝો વારિ સંગત થકી, કુડાં રુડાં રૂપ લેય,
કુડાં રુડાં રૂપ લેય, તમે પાત્રપે પરજળે;
કમલ પત્ર પર સહજ, મોતી સુદર સમુ લળકે,
પઢે મણી પ્રભુરામ, બને સિપમાં ખરું મોતી;
સંગત તેવી સ્થિતિ, શીખ નવ જાણે ખોટી. ૧૬

સદ્ગુરુ કરવો

વહાણુ ધરીને વેગળુ, સિંધુ કરવા પાર;
 બાહુ-બળથી જાય જો, તે મરખ સરદાર;
 તે મુરખ સરદાર, આપ મનથી આથડાશે;
 કરવા ભવ જળ પાર, ગુરુ વિષ્ણુકળ નહી જડશે.
 પઠે મણી પ્રભુરામ, સદ્ગુરુ શોધી સજ્જન;
 કરો સમુળુ અનીતિ, ને ભ્રાંતિનુ ભજન. ૧૭

બ્રહ્મભજન

બ્રહ્મભજન કરવા થકી, મળશે વસ્તુ નેહ;
 જીવ જીવ ઉપર ભરે, જીઓ પોતીકું પેટ;
 જીઓ પોતીકું પેટ, ભરે દેયતપર રાજ;
 વણિક પેઢ ચિતવે, ગ્રાહકો રોગી ઝાઝા;
 પઠે મણી પ્રભુરામ, નામ ધરાતું સાચું;
 જીવ આશરે જોડે, તા પ્રભુથી શુ કાચું. ૧૮

મદિરાપાનથી થતી હાનિ.

દુખ ઉપજે છે જોડલાં, થાતે સન્નિપાન;
 રહે તે સહુ આવી નિકટ, કરતાં મદિરાપાન;
 કરતાં મદિરાપાન, શરિર થર થર બહુ કપે;
 પાણી પાય ખુબ તુરે, જીવતો જરી ન અપે;
 પઠે મણી પ્રભુરામ, દુદશા એવી જોવી;
 કરી મદિરાપાન, ગાંઠની મૂડી ખોવી. ૧૯
 સન્નિપાન કરતાં અધિક, મધુપાનમાં દુખ;
 રોગીની ચાકરી થાય પણ, પીધેલ મુખમાં ધૂળ
 પીધેલ મુખમાં ધૂળ, શ્વાન લધુશકા કરશે;
 જતા આવતા લોક, કહીને ફિટ ફિટ ફરશે;
 પઠે મણી પ્રભુરામ, પ્રતિષ્ઠા ખોવી સમુળી;
 મધુપાન મહા દુઃખ, જીવતે જીવું સૂળી. ૨૦
 મધુપાનથી ભલભલા, થયા બહુ બેહાલ;
 વળી નિકંદન થઇ ગયાં, કેક ફળ તાકાળ;
 કેક ફળ તાકાળ, જીઓ સહુ ભદ્રવ જોધા;

મસ્ત મધ્યમાં બની, એકએકસુ વિરોધ્યા;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, અકલ્પના દુસ્મન કેવા;
 વિણ કારણ મધુપાન, કરી કુળ હણિયું એવા. ૨૧
 શર શિકંદર શાહ જે, સ્નેહિ સમજતો ન્યાય;
 તે પશુ મદિરાપાનથી, થયો મૂઢ અજ્ઞાન;
 થયો મૂઢ અજ્ઞાન, દોષ કીધો વિણ કારણ;
 ઠયો સ્હેજમાં પ્રાણપ્રીય મિત્રનો વિદારણ;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, ઊઠાસીએ બહુ રીખ્યો;
 મરણ લગી હમેશ, વિરહ વેદનાથી ધીક્યો. ૨૨
 નથી સુરામાં શાણપણ, નથી સુરામાં સ્વાદ;
 નથી સુરામાં અન્ય ગુણ, કયમ લાગે છે નાદ;
 કયમ લાગે છે નાદ, નથી કારણ કંઈ જડતુ;
 સાજાં દિલમાં ભૂત, ઘાલીને ચોરે મહુડતુ;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, અવસ્થા આવે ભૂડી;
 મધુપાનની છુન, માનજો કેવળ કુડી. ૨૩
 તદ્દ પુષ્ટ નર જો લીધે, મદિરા કેરં જામ;
 રક્ત માંસ સોષાય ને, રહે હાડ ને ચામ;
 રહે હાડ ને ચામ, બ્રહ્મ મતિ તેની થાયે;
 સ્ત્રીલપટ તે સહજ, અધર્મે ધન ઉઠાવે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, વાત દુર્બળની રી કહેવી;
 થાય કશા મસ છુડી, મધુ લે મુખમાં તેની. ૨૪
 કરે મુઘરતા યવન સૌ, મધ માંસનો ત્યાગ;
 પય ધત ને ધઉ વાપરે, વનસ્પતિનો પાક;
 વનસ્પતિનો પાક, કામમાં લેવા માંડે;
 દલિલ બતાવી ખાસ, મંડળીએ વળી બાંધે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, નથી સરજ્યાં જગરાજે;
 માનવ પીવા મધ, અને આમિષ ખાવાને. ૨૫
 હોત સરજિયું માનવી, વાવરવા મધુમાંસ;
 નખી જતાવર પેર સહુ, હોત મનુષ્યને ખાસ;
 હોત મનુષ્યને ખાસ, કત મોટા અણિયાળા;
 નકિ પડાને નહોર અતિ તીક્ષ્ણતા વાળા;

પટે મણી પ્રભુરામ બ્રહ્મની મૂરત માનવ;
સરળયુ હોયે ક્યમ, મધ માંસની કરવા આરત. ૨૬

ધન અને તેનો રૂડો ઉપયોગ.

નથી જગતમાં વસ્તુ કે, ધનથી પ્રાપ્ત ન થાય;
એ માટે શાણા પુરુષ, લક્ષ્મી રળવા ચ્હાય;
લક્ષ્મી રળવા ચ્હાય, કરી મહોદાં પુરુષારથ;
ત્રેત્રિ લહાવો લીયે, કાચે સાધે પરમારથ;
પટે મણી પ્રભુરામ, ધન સર્વસ્વ ધરા પર;
ઠહેવત સાથ નિશાંક, ચાલે તે કરી શકે જર. ૨૭

ધન વીના નથી શોભત, ગુણ સારા મુણ પાંચ
માટે ધન ગાંઠે ધરે, શાણા અને સુભત;
શાણા અને સુભત, ઊર ઊઠારત રાખે;
સહનશીલતા અને, કુશલતા બંને દાખે;
પટે મણી પ્રભુ રામ સ્વભાવે સુધા સ્હોયે;
દીપિને કુલિનપણું, ધન વિના શોભે નહીં જો. ૨૮

વસૂ વિનાયુ ગણાય છે, માનવ પરૂ સમાન;
એમ વિચારી માનવી, શાણી શીખ સુભણ;
શાણી શીખ સુભણ, ઊર વીવેકે ધરવી;
જોવું મનમાં તોલિ, વાત સારી કે નરવી;
પટે મણી પ્રભુરામ, ગૂણ સધળા છે જરમાં;
જાણે નહીં મિન મેષ, લક્ષ્મિ છે સહુથી સરસમાં. ૨૯

એ ખરું પણ નવ રાખવી ધન પર રૂચિહ મેશ;
પાપ કર્મથી જોડવી, નહીં લક્ષ્મી લવલેશ;
નહીં લક્ષ્મી લવલેશ, દુઃખ મેળવતાં ખમવાં;
વળી જાળવતાં અધિક, અધિક વધુ વ્યય કરવામાં;
પટે મણી પ્રભુરામ, ધિક્ક એવા ધની જનને;
કમડી કાઢેનહી, વળી કાઢે નિજ તનને. ૩૦

ધિક્ક એવી પૂંછ જશે, નક્કિ પરાયે હાથ;
જાશે જેના હાથમાં, તે પણ થશે અનાથ;
તે પણ થશે અનાથ, લાક કરપી કેરૂ ધન
ઠરિ નહીં બેશે તેહ, વચન છે સાચુ સજ્જન;

પઢે મણી પ્રભુરામ, ધુળ પડી તે પૂજપર;
 ગમ ન જો કો વાર, મુખ પોતાને કે પર. ૩૧
 સન્ય ધર્મથી ધન રળી, જળવત્તુ લલ્લી લાત;
 જળવીને રૂરણત્રુ અધિક, એ છે રૂડી વાત;
 એ છે રૂડી વાત, નથી શકા લવલેશે;
 પૈસા-નાણા પાસ, પારકો નિજ થઇ રહેશે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, લક્ષ્મીથી દુર્ગુણ નાસે;
 કુલુણુ જો થશે, તેહ ખત્તા ખરી ખાશે. ૩૨
 આવક કરતાં વ્યય અધિક, કરનારા જન માત્ર;
 દુઃખ દુર્ગુણના ડામ પર, હાંસિ લુણને પાત્ર;
 હાંસિ લુણ ને પાત્ર, ઠરે નર વગર વિચારે;
 આપ રહે ગુલતાન, મનુષ્ય ધરનાં વીસારે,
 પઢે મણી પ્રભુરામ, “ મીયાં કુલ કટક ફરે છે,
 બહાર લિતર બીચારી, બીબી ધુળ ઝટકે રહે છે.” ૩૩

શૂરવીરનાં લક્ષણ

શૂરવીર દેખે સદા, જુગટાંને જમ દત્ત;
 શૂરા લેખે વિષ સમી, પરસ્ત્રી માતા રૂપ,
 પરસ્ત્રી માતા રૂપ, કદી કુ નજર કરતો;
 ષડ શત્રુનું પ્રબળ, આપ બળથી પરહરતો;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, દેશ અર્થે અતિ ધાયે;
 રણ આરામનું ધામ, એમ જાણે મનમાંહે. ૩૪
 શૂરવીર સાચો લહુ, હિમત બહાદુર હોય;
 બિએ ન બિવડાવ્યો કદી, બ્રહ્મા જાતે તોય;
 બ્રહ્મા જાતે તોય, ચિત્ત ચળ વચળ ન થાયે;
 જેમ ઉદ્ધિ નવ હરે, ઉન્હાળો અરિષ્ટ આવે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ વિપત્તિને નવ લેખે;
 રાખે મનમાં ધીર, વીર તેને સહુ થેખે. ૩૫
 શૂર વીર સાચો લહુ, થાય ન લુણ હરામ;
 નિજ સ્વામીનું હિત કરે, અરિનું વાઢે ચામ;
 અરિનું વાઢે ચામ, કામ પરમારથ કરતો;

યુના મુખ માંહી, જતાં લવલેશ ન કરતો;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, ધન્ય એની માતાને;
 ગામ અને પરગામ, પ્રતિષ્ઠા તેની ગાળે. ૩૬
 શરવીર કરતો નથી, ગદ્ય ગુજરીના શોગ;
 હારે પણ હિંમત થકી, લાવે પાછો જોગ;
 લાવે પાછો જોગ, પરાક્રમ કરે છ ચોકે;
 વિવિધ ભાતનાં વિધ, તેહને મારે ઘોકે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, હિંમતે સોહ્યે મરદો;
 કાયરપણ જે કરે, છતે મરદના મરદો. ૩૭
 શરવીર ત્યાગે સદા, હિંચકારનો સગ;
 સગ થાય પણ એકઠે, કાયરપણનો ઢગ;
 કાયરપણનો ઢગ, શૂરને કરેછ કાયર;
 સિહ કરે ન કઢાય, બિંકણુ શિયાળનો આદર;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, સૈન્ય વિષે નામરદો;
 હોય એક જો કરે, સહ શરાને ખરતો. ૩૮

કોઇનો તિરસ્કાર ન કરવો

અધમ જાણી નવ કોઇનો, કરવો તિરસ્કાર;
 સાચ શાણપણનો સદા, એજ એક છે માર,
 એજ એક છે સાર, જ્ઞાનિ નિર્માણી જાણે;
 અજ્ઞાની જન અલ્પ, તણાવે રહે અભિમાને;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, લોક મહોટાપણુ લે છે;
 તણખણુ જવ દાંતમાં, કંઠક ભરાય રહે છે. ૩૯
 વસ્તુની ઉત્પત્તિ અધમ, પણ જો ગુણિયલ તેહ;
 ગણાય મોંઘા મૂલની, એમાં નહીં સ દેહ;
 એમાં નહીં સ દેહ, જુઓ દૃષ્ટાંત વિચારી;
 મૃગનાભિમાં રહે, તોય કસ્તૂરી સારી;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, ઊંચ નિચ કૂળથી ન માનો;
 જેમાં જેવા ગૂણ, તેહને તેમ પ્રમાણો. ૪૦
 જનની યુજ કરવી નહીં, જોય કુળ પરમાણુ;
 પણ વિચારીને પેખતું, છે કંઈ ગૂણ પ્રતાપ;

છે કંઈ ગૂણ પ્રતાપ, પ્રકાશી રહેતો બહુ જો;
 પમાડી કેવળ અસ્ત, સમુદ્ધ અવગુણનો સહુ તે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, મણી નિકળે અહિ શિરથી;
 તોપણ ઠરે અમૂલ્ય, અતૂલ્ય પ્રભાની છે ગતિ. ૪૧
 હાથીદંત તે ઊપજે, હસ્તિના મુખમાંથી;
 મુવર્ણ હીરાદિ જડે, જવ ઉખેડે માટી;
 જવ ઉખેડે માટી, ગૂણ તે સોહી નિકળે;
 તે ટાણે દરકાર, તરત ઉત્પત્તિની ટળે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ ગૂણથી સોહે સહુકો,
 મારે સહુએ એક, ગુણે પણ કહાવવું એકો. ૪૨

બુદ્ધિ.

બુદ્ધિમાન નરને નથી, કોઈ વાતની ન્યૂન;
 કામ કોઈ તેને નથી, અમાન્ય સાચૂ સણ;
 અસાધ્ય સાચૂ સૂણ, સાધ્ય સંવર થાયે જો;
 શસ્ત્ર અન્ન હય હાથી, હારી કરતાં જાયે તે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, બુદ્ધિનો પ્રતાપ મોટો;
 નક્કિ જાણજો ઊર, તનનો મગડ ખોલો. ૪૩
 અક્કલ હોય ન સારી તો, અજાણજો શુ થાય;
 અક્કલ વિનાનો આદમી, ક્ષણભરમાં અજાય,
 ક્ષણભરમાં અજાય, પડે તે દુખના મુખમાં;
 જેમ ચુકિતથી હાથી, ઝડપાયે છે પડી કુપમા;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, અક્કલ છે સર્વ શિરોમણી;
 અક્કલ વગરનું મનુજ, લહુ પખીડુ પાંખ વણ. ૪૪
 છુટયું ધનુષથી બાણ તે, છવ એકનો લેય;
 કદી ચુકાય નિશાન તો, ઠરે અકારથ એહ;
 ઠરે અકારથ એહ, એમ સશય ઉપજાવે;
 પણ બુદ્ધિ રૂપી બાણ, જરૂર બહુ ધાણજ વાળે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, ધરા નવ ખડ્ગલાવે;
 રાજા રૈયત સકળ તણે મુખ ફીણજ લાવે. ૪૫
 લુઓ હાથિનું અંગ તે, અકુશ કેરી આર;

૧ ગિરી પાપાણ ને, વિજળી કેરો પ્રહાર;
 વિજળી કેરો પ્રહાર, જુઓ દીપકની જ્યોત્તી;
 તિમિર તણું દળ ઘોર, તરત નાખે છે મોડી;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, બુદ્ધિબળ એવુંજ ધારો;
 હર વાતે ખિલવવા, બુદ્ધિ રહો તત્પર ચારો; ૪૬
 બુદ્ધિને સંગમ બધું, જઠ પહોંચે સહુ ઠામ;
 બુદ્ધિ પહોંચે જ્યાં નથી, પહોંચી શકતો ભાણ;
 પહોંચી શકતો જાણ, પવન સચરી નથી શકતો;
 ત્યાં બુદ્ધિ પેગામ, હાની અદકેરી કરતો,
 પઢે મણી પ્રભુરામ, બુદ્ધિબળ સહુથી મહોટ;
 બુદ્ધિ વિનાનું મન, જાણવું કેવળ ઓટું. ૪૭

પાચ વાનાં નાશવત.

સજ્જન સુણજો ચિત ધરી, કહુ શિખામણ સાચ;
 કહુ તે હોય પ્રકાર તો, નાશ પામશે પાંચ;
 નાશ પામશે પાંચ, લહુ કટુ વચને મૈત્રિ,
 કટુ બ કલેશે અને, કુકમે રૂડી કીર્તિ,
 પઢે મણી પ્રભુરામ, પ્રજા પીડયાથી નૃપતિ;
 પ્રોઢ સરીતા તીર, સદન પુર તણા પ્રવાહથી. ૪૮

વિચાર વિનાની વિદ્યા નકામી

મણતર વણુ ભણતર સદા, ખરે અકારથ જાય;
 દાખો એ દષ્ટાંતથી, સિદ્ધ પૂણે દેખાય,
 સિદ્ધ પૂર્ણ દેખાય, મૃત સજીવન વિદ્યામાં;
 વિદ્યાને એક સિહ, કરી જીવતો જોતામાં;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, જીવ જાણીને ખોયો;
 સિહે કરીયો ચર, ભણ્યો વણુ ગણેજ રોયો. ૪૯

આશા

કેશ દત ચક્ષુ અવણ, સધાં દિન દિન મદ;
 પણુ આશા અદકી તરણ, થાય છે પ્રતિદન;
 થાય છે પ્રતિદન, અવિવેકીને ઉન્મત્ત;

થોગ્યાથોગ્ય ન જોય, વળી નિજ શક્તિ તણુ જાણ;
 પઢે મણી પ્રભુરામ પુરુષ એવા તો વિરલા;
 જેને આશા તણા, પાશ ફડા નથી દમતા. ૫૦
 ગુરુ, વૈદ્ય ને રાજ એમના આગળ

અસત્ય ન બોલવું.

અસત્ય કોટી ન ઉચરવું, એ સજ્જન અધ્યાસ;
 પ્રપંચિએ પણ પાળવી, એક શિખામણુ ખાસ;
 એક શિખામણુ ખાસ, હેતથી હૈયે ધરવી;
 ગુરુ વૈદ્ય નૃપ ખાસ, વાણી જુઠી નવ વદવી;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, સમજશે જો નહીં સુલકુ;
 સ્વારથ પણ નહીં સરે, ફામ થઇ જાશે ઉલકુ. ૫૧
 કેવ ગુરુ ને સતશુ, નવ કરવો પરપચ;
 દુષ્ટ રિપૂ વેસ્યા કને, આદરવોજ અખડ;
 આદરવોજ અખડ, નિકર નક્કિ માયા જમ્યે,
 જાય લોકમાં લાજ, બેવડી હાની સહુએ,
 પઢે મણી પ્રભુરામ, છાણુના હોયે દેવા;
 તેને જુઓ ધટિત, થાય છે તેવી મેવા. ૫૨

પરમાર્થ

ભરે પેટ પોતા તણુ, નીચ કાગ ને શ્યાન;
 પણ જોએ દુઃખ પરતણુ, મહોટા ને ગુણવાન,
 મહોટા ને ગુણવાન, દીનને સહાય કરે છે;
 અન વસ્ત્ર કે ધન, આપી પરદુઃખ હરે છે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, ધન્ય જે પાળે બહુજન;
 જન્મ લેધને કયું અચિત્ત તેણેજ દિવ્યતન. ૫૩
 સર્વે શાસ્ત્રો વેદ ને, વળી પુરાણ અઠાર,
 જુગતી સહુની જુજવી, તોપણ એકજ સાર,
 તોપણ એકજ સાર, સવમાં સ્પષ્ટ દિસે છે,
 પરમારથને વંદિ, અતિ પરપિડ નિ દે છે.
 પઢે મણી પ્રભુરામ, પુજય એકજ પરમારથ;

.૫૩ દારુણ પાપ, એજ છે ધર્મેનું હારફ. ૫૪
 કાચા કાચી કારમી, કાચ બીલોરી સમાન;
 નહિ નદાતાં વાર, સહુ જાણે ચતુરસુખજી;
 જાણે ચતુરસુખજી, દુઃખ વેઠે પરકાજે;
 હાજી પેખી પારકી, સઘ હેયુ અતિ દાઝે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, મરે પણ પરોપકારી;
 અમર કીર્તિ રૂપ દીપ, થકી જીવત સદામ. ૫૫
 અન્ય વૃક્ષ જડ જાતિ પણ, કુરેછ પર ઉપકાર
 પ્રવાસિ છાયાથી રીઝે, પક્ષિ ઠરે કરી વાસ;
 પક્ષિ ઠરે કરી વાસ, ભ્રમર મધ લે કુલમાથી;
 વાંદર આદી જીવ, જંતુ સહુ લે વિશ્રાન્તિ;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, હાલતું ચાલતું પ્રાણી;
 માનવ કહાવે ધિક્ક, હોય જો નહીં ઊપકારી. ૫૬

રૂપનું ગુમાન ન કરવું

સુંદરતા મિથ્યા અને, સશય ભરી મહસ વસ્ત;
 પરમ પ્રકાશિત આપ એ, ક્ષિણતા પામે તતે;
 ક્ષિણતા પામે તર્તે, પુષ્પ ખિલતું કરમાયે;
 ફાણ ભંગુર એ કામ, જોત જોતાં ભજાયે;
 એ મિથ્યા વસ્તુ કાચી કળી, આપ અદ્ય મણિ માનવાં;
 ખોવાય ચુટે ખરી જાય તે, ખસે પલકમાં જાણવાં. ૫૭
 વળી વસ્તુ ગદ્ય વેચી દે, અથવા ન જડે જેમ;
 ઘસે આપ ગયેલા ફરી, મસળે નાવે ક્ષેમ;
 મસળે નાવે ક્ષેમ, ખયુ કુલ પડે ભોંયપર;
 તૂટેયો કાચ વિધ પેર, ફરિ ન સંધાય અસલ સમ;
 મણિ રૂપ કલકયું એકવાર, ગુમાઈ ગયું સદા તે;
 આસડ વેસડ શ્રમ દ્રવ્ય, છતે નવ મળે કદા તે. ૫૮

આડ જણાંનો વિશ્વાસ કરવો નહીં.

સજ્જન સુણજો સ્નેહથી, કહું જે વચન પ્રમાણ;
 નવ કરશો વિશ્વાસ કદિ, આડ-જણાંનો જાણ;

આડ જણાનો જાણ, શસ્ત્રધારી કે નૃપનો;
કે સ્ત્રી પશુ નખી તણે, શિગિનો કે મુઠ જનનો;
પઢે મણી પ્રભુરામ, ધરિશ નવ ભરુંસો નદિનો;
કરનાં રંગીશ વિનાશ, વળી વિશ્વાસ અગ્નિનો. ૫

આભૂષણ અને સેવક ઠેકાંણાસર રાખવા.

આભૂષણ, સેવક સદા, ઘરતાં જોડી જાણ;
શોભા સ્વાથ પુરાં પડે, એમ નક્કિ મન આણ;
એમ નક્કિ મન આણ, રત્ન નવ સ્કોચે પાચે;
તેમ કુલિન આશ્રીત, ન શોભે હીણાં કાર્યે,
પઢે મણી પ્રભુરામ, નામ મૂરખમાં ખપશે,
જો સેવક શ્રેયાર, યોગ સ્થળમાં નહીં મુકશે. ૬૦

કુભાર્યા.

વઢે એકશુ પણ હસે, બીજાનું મુખ જોડ;
ત્રીજાનું ચિતન કરે, સ્કેજ વાતમાં રોહ;
સ્કેજ વાતમાં રોહ, કરેછે ચરિત્ર એવાં;
એવી ત્રિયાને ચહે, પુરુષ જે તેના જેવા;
પઢે મણી પ્રભુરામ, મળે જો સ્થળ એકાન્તા;
ભોગી જન પરવાર, પતિવૃત્ત ત્યાગે કાન્તા. ૬૧
અસત્ય વદવું વાણ ને, કરવું ઊંધૂ કામ;
પ્રપચ આદર્યો અને, ધૃતપણામાં નામ;
ધૃતે પણામાં નામ, તોય મખોડનું સ્થળ;
અપવિત્રપણ ને લોભ, એહમાં મહાલે પુષ્કળ;
પઢે મણી પ્રભુરામ, બહારથી મુદર અંગે;
એ આઠે અવગણ, રાખતી સ્યામા સંગે. ૬૨
સ્યામાને ન જણાવવો, બહારથી અઢકો સ્નેહ;
અતુલ્ય પ્રિતી જો કદી, અતઃકરણે રેહ,
અતઃકરણે રેહ, તોય અતિ દેવી ન સત્તા,
લપટ જે નર થાય, ખાય નક્કિ તે ખત્તા;
પઢે મણી પ્રભુરામ, સિહ હસિત સમ શરા;

૧ કને, થઇ જાયે વણુ નૂરા. ૬૩
 શુક સમ, ભણ્યા ગણ્યા એક રેષ;
 ડુરાઇને, શકે ન જાઇ પેશ;
 ય પેશ, વેશ બાહ્યામૃત જેવો;
 પતરથી વિષ, સમદર ભરિયો તેવો;
 પ્રભુરામ, નામ તો કહાવે અખળા;
 રી રાખે દાસ, સ્વઆધિન પૂરા સખળા ૬૪
 કુલાયો જેહને, વિનાશ પામે તેહ;
 દે કિનારે રૂખડ, કહો ક્ષેમ કયમ રેહ;
 કહો ક્ષેમ કયમ રેહ, કલેશ વ્યાપ્યો જ્યાં નિશદિન;
 સદન વિષે જો સપ, મૃત્યુ ગણુતુ ધડિ પલ છિન;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, વંચિ તો સજાત વરવી;
 નિકર અત પયેત, સ્થિતિ વાંઠાની ધરવી. ૬૫
 સ્વાર હોય હુશિયાર તો, હુય ચાલે ખુબ ચાલ;
 શત્રુ હોય શુર હાથ તો, શત્રુ થાય બે હાલ;
 શત્રુ થાય બે હાલ, શકે નવ ઊંચકી મૂડી;
 એમ વસ્તુ ચોચના, હસ્તમાં શોભે રૂડી;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, હોય જો ભાભિનિ ભાડી;
 તો નાકિ જાણુતુ, પતિનીજ રીત છે રૂડી. ૬૬

નવ વાનાંને છેડવાં નહીં.

વાદર મૂરખ માનની, મીન ગળીના રગ;
 અને મધ્યથી માનવી, નવ ત્યાગે નિજ ઢગ;
 નવ ત્યાગે નિજ ઢગ, અનેક ઉપાયો કીધે;
 જયમ વિનવે ત્યમ અધિક, અધમ હઠ માંહી રીઝે;
 પઢે મણી પ્રભુરામ, છેડવાં નહીં એ પાંચે;
 છેડે સજ્જન અગ, સીઝશે અતિશ આંચે. ૬૭
 જે નર કેડે નથી કંઈ, સરીયું ધાર્યું કામ;
 તેને જો છછેડશો, ખમશો તીરસ્કાર;
 ખમશો તીરસ્કાર, છેડિને નીચ મનીશને;
 જીવુ રમતાં હારેલ, વળી વઢતાં રિપુ સજ;

પઢે મણી પ્રભુરામ, ન કદિ વતરાવ્યા
દુઃખા આખર તણી, સજ્જન મનથી વં

દયા.

દયા ધર્મનું મૂળ છે, કહે તુલસિ કવિલાલુ;
સત્ય વચન એ છે સદા, એમ નકી ઉર આણુ;
એમ નકી ઉર આણુ, દયાથી હિંસા નાસે;
પડ્યા નહી મદ મોહ, લોભ માન કેરિ પાશે;
પઢે મણી પ્રભુરામ, થાય પરમારથ કર્મો;
દયા વિનાની દેહ, જાણવી જુઠાં ચર્મો.

માતપિતાની સેવા.

માત તાત સેવા મમુ, અન્ય પુન્ય નથી એક;
વિચારશે તે સમજશે, જે જન ધરી વિવેક;
જે જન ધરી વિવેક, વાત રૂડી એ પ્રિયશે;
પુન્યશાળી તે પૂણે, શાન્તિ સુખમાં વિચરશે;
પઢે મણી પ્રભુરામ, જાણીને મીઠા મેવા;
માત તાત જગ માંહિ, ધન્ય જેણે કરી સેવા.

પ્રધાન.

જે રાજનું હિત કરે, તેને પ્રજા નિ દેહ;
પ્રજા તણું જે રુઝું કરે, તેને નૃપ દેહ;
તેને નૃપ દેહ, કરી ધતરાજી ખૂરણુ;
મોટે બન્ને ખુશ, રાખવાં એછે ભૂપણુ;
પઢે મણી પ્રભુરામ, હોય જે પ્રધાન બંડો;
રાજા રૈયત રાખી, રાજી બજવે નિજ કંડો.

સાત વાનાંથી કોના ઉપર અસર થતી નથી.

ધન મળે ગર્વ નહીં, એવો કોણુ સુજાણુ;
ભોજે ભણી સસારના, થયો મુખી પરમાણુ;
થયો મુખી પરમાણુ, સદા નૃપની પ્રીતિમાં;
માન પામીઓ ખુબ, વર્તિ ભિક્ષા વૃત્તિમાં;

